

DOI: <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2019-63-5-15>
УДК 37.012

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ТЕРМІНУ «МОНІТОРИНГ» У ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ПЕДАГОГІКИ НА ОСНОВІ ПОБУДОВИ РОДО-ВИДОВОЇ МЕРЕЖІ

©Бондаренко Т. С.

Українська інженерно-педагогічна академія

Інформація про авторів:

Бондаренко Тетяна Сергіївна: ORCID: 0000-0001-9879-0319; bondarenko_tc@uipa.edu.ua; кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних комп'ютерних та поліграфічних технологій; Українська інженерно-педагогічна академія; вул. Університетська, 16, м. Харків, 61003, Україна.

У статті в межах термінологічного аналізу вирішується проблема семантичних відносин терміну «моніторинг» у термінологічній системі педагогіки. Ця проблема вирішується шляхом побудови родо-видової мережі понять, у якій відображені тільки найближчі родо-видові зв'язки. На основі детального аналізу поглядів різних дослідників на природу та сутність поняття «моніторинг» визначено родові по відношенню до нього поняття «спостереження», яке розташоване в корені побудованої мережі. На наступних рівнях мережі отримана родо-видова спорідненість групи понять «педагогічний моніторинг», яка означає їхню підпорядкованість спільному родовому поняттю, відносно якого всі вони є видовими. Ця група понять відображає гіперо-гіпонімічні родо-видові відношення, які виражають семантичну ознаку поняття «педагогічний моніторинг» із різним ступенем конкретизації. Для визначення понять на цих рівнях визначається сутність поняття через посилання на родові поняття, яке розташоване на попередньому рівні родо-видової мережі, видові відмінності поняття від інших понять, що розташовані з ним на одному рівні, і додаткова значеннева ознака, що робить зміст видового поняття ширшим за родові, а обсяг – вужчим. При русі до низу від поняття «Педагогічний моніторинг» уточнюється об'єкт моніторингу, із занадто загального поняття «освітня система» виділяються її складові елементи, деталізуються об'єкти педагогічного моніторингу у вищій освіті. Також деталізується об'єкт моніторингу за рахунок вичленення з нього диференційних ознак. Враховуючи те, що для галузевих терміносистем властива багаторівнева структура родо-видових відношень, застосування побудованої родо-видової мережі забезпечує в такому разі стандартизацію термінології і єдину інформаційну та комунікаційну основу для роботи спеціалістів у сфері дослідження проблем моніторингу.

Ключові слова: термінологічний аналіз, термін, поняття, родо-видова мережа, моніторинг, педагогічний моніторинг.

Бондаренко Т.С. «Определения термина «мониторинг» в терминологической системе педагогики на основе построения родо-видовой сети»

В статье в пределах терминологического анализа решается проблема семантических отношений термина «мониторинг» в терминологической системе педагогики. Эта проблема решается путем построения родо-видовой сети понятий, в которой отражены только ближайшие родо-видовые связи. На основе детального анализа взглядов различных исследователей на природу и сущность понятия «мониторинг» определено родовое по отношению к нему понятия «наблюдение», расположенное в корне построенной сети. На следующих уровнях сети сформирована родо-видовая группа понятий «педагогический мониторинг», которая характеризуется их подчиненностью общему родовому понятию, относительно которого все понятия группы являются видовыми. Эта группа понятий отражает гиперо-гипонимические родо-видовые отношения, выражающие семантические признаки понятия «педагогический мониторинг» с разной степенью конкретизации. Для определения понятий на этих уровнях формулируется сущность понятия на основе ссылки на родовое понятие, которое расположено на верхнем уровне родо-видовой сети, видовые отличия понятия от других понятий, расположенных с ним на одном уровне, и дополнительный смысловой признак, который делает содержание видового понятия шире родового, а объем - уже. При движении вниз от понятия «Педагогический мониторинг» уточняется объект мониторинга, из слишком общего понятия «образовательная система» выделяются ее составные элементы, детализируются объекты педагогического мониторинга в высшем образовании. Далее детализируется объект мониторинга за счет вычленения из него дифференциальных признаков. Учитывая, что для отраслевых терминсистем присуща многоуровневая структура родовидовых отношений, применение построенной родовидовой

сети обеспечивает в таком случае стандартизацию терминологии и единую информационную и коммуникационную основу для работы специалистов в области исследования проблем мониторинга.

Ключевые слова: терминологический анализ, термин, понятие, родо-видовая сеть, мониторинг, педагогический мониторинг.

T. Bondarenko "Definitions of the term "monitoring" in the terminological system of pedagogy based on the construction of a generic-specific network"

In the article, the problem of semantic relations of the term "monitoring" in the terminological system of pedagogy is tackled by means of a terminological analysis. The problem is solved by building a generic-specific network of concepts, which reflects only the nearest generic-specific relations. On the basis of a detailed analysis of the views of various researchers on the nature and essence of the concept of "monitoring," its related term, which is "observation", is determined and proved to be at the root of the constructed network. At the next levels of the network, a generic-specific group of concepts of "pedagogical monitoring" is formed. This group is characterized by subordination to the general generic concept, in relation to which all group concepts are specific. This group of concepts reflects the hyper-hyponymy of generic relationship expressing the semantic features of the concept of "pedagogical monitoring" with varying degrees of concretization. To define terms at these levels, it is necessary to determine the essence of the term by reference to the generic term, which is located at the higher level of the generic network, the specific differences of the term from other terms located at the lower level, and an additional semantic feature that makes the content of the specific term wider than the generic one. While moving down from the term "pedagogical monitoring", the object of monitoring is refined, from its too general notion of "educational system", its constituent elements stand out, the objects of pedagogical monitoring in higher education are detailed. Further, the object of monitoring is detailed by isolating certain components from it. Considering that the sectoral terminological systems have a multi-level structure of generic relationships, the use of the constructed generic network provides in this case standardization of terminology and a single information and communication basis for the work of specialists in the field of research on questions of monitoring.

Keywords: terminological analysis, term, concept, genus-species network, monitoring, pedagogical monitoring.

Постановка проблеми. Найважливішою методологічною основою одержання нового науково-педагогічного знання в сучасних умовах є наявність всебічного і ґрунтовного понятійно-термінологічного апарату. Вивчення і детальна розробка такого апарату уособлює в собі особливі завдання науково-дослідницької роботи. В основі опрацювання понятійно-термінологічного апарату дослідження лежить термінологічний аналіз - один із теоретичних методів детального вивчення предмету, що направлений на розкриття сутності педагогічних явищ, які досліджуються шляхом виявлення та уточнення визначень і змісту термінів (понять), що їх визначають [1]. Саме в межах термінологічного аналізу вирішується одна з актуальних проблем сучасного науковедення у сфері визначень термінів – проблема семантичних відносин у термінологічних системах. Ця проблема особливо актуальна в частині визначення місця терміну «моніторинг» у термінологічній системі педагогіки, оскільки, як свідчать результати контент-аналізу визначень цього поняття, що описані в педагогічних дослідженнях, їх автори по-різному визначають його сутність, механізми здійснення, функції.

Наприклад, Г.В. Красильникова [2] дослідила динаміку входження поняття «моніторинг» у терміносистеми різних наук та його транстермінологізацію (перехід терміну з однієї терміносистеми в іншу) в педагогіку і аналіз змісту поняття для його ефективного використання в освітній практиці. Контент-аналіз поняття «моніторинг» у роботі виконано за смисловими категоріями: родове слово, субстанціональні та функціональні ознаки, об'єкт та результат. Проте на основі докладного і змістовного аналізу авторка констатує, що «порівняння змісту поняття «моніторинг» ускладнено, оскільки родовими макрокомпонентами моніторингу виступають: спостереження як метод дослідження матеріального світу, контроль як процес, система операцій і процедур; при цьому видовими ознаками моніторингу є його постійний і безперервний характер». Тобто проведений контент-аналіз так і не дав відповіді на питання сутності моніторингу, оскільки його родовий макрокомпонент не має єдиного визначення.

На наш погляд, вирішити проблему визначення місця терміну «моніторинг» у термінологічній системі педагогіки доцільно на основі побудови родо-видової мережі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перш ніж розглянути проблему побудови такої мережі, необхідно визначитись із термінами, які будуть використовуватися у процесі дослідження. Ключовими в будь-якій науці є поняття терміна і термінології, оскільки термін забезпечує точність, ясність і однозначне розуміння наукової думки зокрема і усього наукового дослідження в цілому. Н. М. Лантюхова, О. В. Загоровська, Т. А. Литвинова у своїй праці «Термін: визначення поняття та його сутнісні ознаки» [3] на підґрунті лінгвістичних особливостей термінологічної лексики формулюють висновок, що найважливішою ознакою терміна є його особливість до позначення конкретного наукового поняття: «для терміна визначене ним поняття є й одночасно визначений об'єкт, тобто домінує зв'язок «ім'я – поняття». За терміном завжди стоїть «предмет думки, але не думки взагалі, а спеціальної – обмеженої певним полем» [4, с. 34].

К. В. Стожок на підставі узагальнення теоретичного досвіду, що був накопичений на теренах понятійного апарату, надає висновки, які, на наш погляд, достатньо повно характеризують досліджувану проблему: по-перше, будь-який термін називає поняття, по-друге, будь-яке поняття стає доступним для включення в систему або текст наукового повідомлення лише завдяки вербальному визначенню [5]. Такими своєрідними найменуваннями понять слугують терміни.

Крім співвідносності терміна з поняттям, у сучасному терміноведенні виокремлюється ряд інших важливих вимог, яким повинен відповідати термін: однозначність, точність, відповідність нормам літературної мови, стислість, відсутність емоційності та експресивності, мотивованість, системність та інші.

Указані умови відображають вимоги до терміна в ідеалі, однак на практиці виявляються терміни, які їм не відповідають, хоча достатньо успішно обслуговують понятійні цілі. Таким чином, питання про обов'язковість тих чи інших вимог залишається на цей час досить дискусійним. Наприклад, вимога однозначності спростовується при вивченні конкретних терміносистем, де полісемія є досить розповсюдженим явищем ([6, 7]).

Проблема полісемії терміна особливо актуальна для терміна «моніторинг». Розглядаючи основну сутнісну частину визначення моніторингу, бачимо, що його дефініція подається через спостереження (Г. Гутник, Г. Коджаспірова, Л. Кулікова тощо),

систему (І. Анненкова, О. Майоров, Є. Хриков, Н. Власенко тощо), технологію (А. Трушевський), контроль (В. Міжеріков, І. Шимків, С. Шишов тощо), діагностику (В. Андреев, Т. Стефановська тощо), експертизу (М. Занін тощо).

Сьогодні домінує думка, що однозначність терміна – це не обов'язкова умова, а лише тенденція, стан, до якого прямує будь-яка терміносистема; на практиці ж однозначність терміну здобувається «завдяки тим обмеженням, які накладають на нього умови кожного термінологічного поля» [4]. Саме родо-видова мережа і може бути тим термінологічним полем, у якому для терміну «моніторинг» буде визначене відповідне місце.

Термінологія (від лат. *terminus* – межа, кордон і грецької - *λόγος* - слово, учення) будь-якої наукової галузі – це не просто перелік термінів, а семіологічна система, тобто вираз певної системи понять, яка у свою чергу відображає певний науковий світогляд [8]. Виникнення термінології взагалі можливе лише тоді, коли наука досягає досить високого ступеню розвитку, тобто термін виникає лише тоді, коли це поняття настільки розвинуте й оформлене, що йому можна надати єдине цілковито наукове визначення. Не випадково найважливішим засобом розмежування терміна від нетерміна є перевірка на дефінітивність, тобто вирішення питання: чи піддається термін суворому науковому визначенню.

Як досить обґрунтовано, на наш погляд, зазначає автор роботи [9], термін є частиною термінологічної системи за умови, якщо до нього можливе застосування класифікуючої дефініції *per genus proximum et differentiam specificam* (через найближчий рід і видову відмінність). Стосовно визначення місця термінології в складі мови існує дві точки зору на це питання. Прибічники нормативного підходу (Д. С. Лотте, Л. А. Капанадзе, Н. З. Котелова, О. М. Толикіна, А. В. Косов та ін.), виключаючи термінологію зі складу загальнонаціональної мови, роблять висновок про штучність терміна як спеціальної одиниці і розглядають термінологію як систему штучно утворених знаків. Інші вчені – прибічники дескриптивного підходу (М. П. Кузькін, А. І. Моїсєєв, Р. О. Будагов, Р. Ю. Кобрін, В. П. Даниленко, Б. М. Головін та інші) – визнають термінологію складовою частиною лексики літературної мови, вони по суті відмовляються від обмеження терміна будь-якими формальними вимогами, підкреслюючи необхідність вивчення реальних процесів функціонування термінології [3].

Нам є ближчою альтернативна точка зору О. В. Суперанської та її послідовників: займаючи в розумінні сутності терміна позицію, певною мірою схожою з точкою зору прибічників дескриптивного підходу (наприклад, визнаючи існування полісемії, синонімів та антонімів, багатокомпонентних термінів, відбиття термінів різними частинами мови та інше), вона вважає, що «термінологія створює автономний розділ лексики національної мови, що має замало спільного з літературною мовою, самостійну зону зі своїми закономірностями, які іноді не узгоджуються з нормами літературної мови», а значення окремого терміна розкривається лише в системі понять [4, с. 17-18].

Мета статті – на основі термінологічного аналізу побудувати родо-видову мережу та визначити місце терміна «моніторинг» у термінологічній системі педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Однією з характерних ознак термінології є системність, яка передбачає:

1) системність плану змісту, тобто системність семантичного, або поняттєвого, наповнення термінології;

2) системність плану вираження, тобто системність словникового наповнення термінології;

3) системність відповідності плану вираження планові змісту [10].

Системність словникового наповнення термінології доповнюється трикомпонентним складом поняття: 1) «ім'я поняття» (термін); 2) «зміст поняття» (стислий опис елементів, структури і зв'язків між елементами – як кінцева послідовність прояву «ознак» або «властивостей»); 3) «обсяг поняття» (клас або кількість предметів, які розуміють під цим поняттям).

Системний підхід до термінології вимагає виокремлення всіх одиниць, що утворюють систему, і відношень між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень [11].

Поняття кожної галузі знань, поєднуючись різноманітними зв'язками, утворюють поняттєву систему цієї галузі знань. Терміни ж як спеціально створені номінативні одиниці призначені не тільки виражати суть поняття, а й передавати зв'язки між ними [12, с. 191]. Наявність родо-видових відношень між поняттями зумовлює існування таких же відношень і між термінами, що виражають ці поняття. Родо-видові відносини – це включення однорідних одиниць у відповідний клас на підставі їх приналежності до більш загального

родового поняття. Вони допомагають чітко структурувати будь-яке семантичне об'єднання слів і є основним чинником упорядкування слів. Найбільш широким за об'ємом є родові поняття, яке виявляє суттєві ознаки класу предметів або явищ. До його складу входять менші за обсягом видові поняття.

Під час термінотворення уточнюється визначення понять, що виникають унаслідок постійного розвитку науки, саме через розширення родо-видових відношень. Вони мають одне з найважливіших значень з-поміж усіх відношень у лексиці взагалі і в термінології зокрема, адже якщо синонімічні й антонімічні зв'язки об'єднують тільки частину слів, то родо-видові відношення охоплюють всю лексику, в тому числі й термінологію.

Відображуючи у мережі понять тільки найближчі родо-видові зв'язки, отримуємо дерево понять, у корені якого розташоване найбільш широке за обсягом поняття. Кореневі поняття – це єдине поняття, якому не можна надати родо-видове визначення. При родо-видовому визначенні поняття «моніторинг» родові по відношенню до нього поняття повинно вказувати на сутність моніторингу. Тому побудову родо-видової мережі необхідно починати з родового поняття, що визначає сутність моніторингу. Це поняття буде кореневим і найбільш широким за обсягом з усіх понять, що входять до родо-видової мережі.

Таким чином, необхідно вирішити питання: яке родові поняття найбільш повно і чітко характеризує поняття «моніторинг». Вище наведені посилання на визначення сутності моніторингу різними науковцями через спостереження, систему, технологію, контроль, діагностику, експертизу, експеримент.

О. М. Майоров у своїй фундаментальній праці «Моніторинг в освіті» [13, с.14] як наслідок аналізу основної сутнісної частини різноманітних визначень поняття «моніторинг» констатує, що в більшості з них це спостереження: «діяльність зі спостереження», «комплекс спостережень та досліджень», «систематичне спостереження», «безперервне спостереження», «методика і система спостережень». Таким чином, автор констатує, що більшість визначень ключовим словом визначають «спостереження». На підставі проведеного аналізу О. М. Майоров формулює висновок, що спостереження, яким би воно не було, не може забезпечити ані прогнозу, ані використання в управлінській діяльності, ані попередження і пропонує сутність моніторингу визначити через поняття «система». Насправді О. М. Майоров у відповідності з правилом

класичного визначення понять *per genus proximum et differentiam specificam* (визначення понять через найближчий рід та видові відмінності) у даному випадку перераховує видові відмінності моніторингу від родового поняття «спостереження», які повинні бути включені в його визначення.

Помилковість підходу О. М. Майорова до визначення сутності поняття «моніторинг» можна проілюструвати таким прикладом. На стор. 14 у названій вище монографії автор дає визначення «моніторингу», яке сприйняте і тиражується багатьма дослідниками в цій галузі (Г. Красильникова, Т. Лукіна, Є. Хриков, Н. Байдацька та ін.): «Моніторинг в освіті – це система збору, обробки, зберігання і поширення інформації про освітню систему або окремі її елементи, яка орієнтована на інформаційне забезпечення управління, дозволяє робити висновки про стан об'єкта в будь-який момент часу і дає прогноз його розвитку». А вже на стор. 38 він пише: «Прикладом може слугувати широка система моніторингу...». Таким чином, О. М. Майоров мовчазно припускає, що за своєю суттю моніторинг - це спостереження, а не система, оскільки в такому випадку наведена фраза не має сенсу через тавтологію «система системи». Безумовно, проведення моніторингу, як і контролю, діагностики, експерименту неможливе без об'єднання множини структурних (технічних, інформаційних, організаційних) елементів у єдину систему. Але тоді, на наш погляд, правильним буде застосування словосполучення «система моніторингу» (система розробляється під моніторинг), а не «моніторинг – це система».

Наведемо ще приклади, які ілюструють, на наш погляд, помилкові підходи до визначення місця моніторингу в родо-видовій мережі. Т. С. Максимова в роботі [14] за результатами аналізу наукової літератури з проблематики використання моніторингу як ефективного інструменту сучасної діагностики та аналізу логічного взаємозв'язку між концептуальними поняттями, що використовуються для опису процесу моніторингу, розробила теоретичний концепт моніторингу, до складу якого входить діагностика.

Науковці К. Інгенкамп, В. Ландсман, І. Підласий, Т. Плохута, Л. О. Савченко та інші дотримуються іншої думки і вважають, що до складу педагогічної діагностики включені такі невід'ємні компоненти, як контроль, перевірка, оцінювання. Наприклад, Л. О. Савченко зазначає, що діагностика включає контроль, перевірку, оцінювання, накопичення

статистичних даних, їх аналіз, виявлення динаміки, тенденції, прогнозування подальшого розвитку подій [15].

Тут слід звернутися до такої властивості поняття, як сумісність (сумісні поняття - це такі, обсяги яких повністю або частково співпадають). Сумісні поняття можуть бути у відносинах рівнозначності, схрещення і підпорядкованості. З наведених посилань випливає, що діагностика відноситься до моніторингу у відношенні підпорядкованості, а до складу педагогічної діагностики включені такі невід'ємні компоненти, як контроль, перевірка, оцінювання. Дійсно, моніторинг має певні ознаки діагностики, дослідження, контролю та оцінювання. Проте, якщо взяти, наприклад, поняття діагностика, характерною ознакою якого є активний вплив на об'єкт, то ми маємо перетин, а не підпорядкованість об'ємів понять моніторинг і діагностика. Що стосується контролю, то не перетинаються з моніторингом усі випадки контролю в технічних системах (наприклад, системи автоматичного управління, контроль у телеметричних системах тощо). Тобто можна сказати, що контроль широко використовується в технічних системах, а моніторинг – у організаційних. Таким чином, ці поняття не можуть бути родовими по відношенню до моніторингу, оскільки ми не маємо в даному випадку відношення підпорядкованості. Наявність перетину за об'ємом поміж цих понять означає, що вони можуть бути розташовані на одному рівні родо-видової мережі і відноситися до одного виду.

Нагадаю, що за результатами аналізу різноманітних досліджень О. М. Майоров встановив, що саме через «спостереження» характеризується сутність моніторингу в більшості визначень.

Г. В. Красильникова у своєму дисертаційному дослідженні за результатами контент-аналізу поняття «моніторинг» також констатує, що «переважна кількість визначень моніторингу базується на родовій ознаці спостереження як методі дослідження матеріального світу» [16, с. 75]. У зв'язку з цим буде логічним розглянути для моніторингу як родово поняття «спостереження».

У філософському енциклопедичному словнику Національної академії наук України [17, с. 509] наведено таке визначення поняття «спостереження». Спостереження – це початковий етап емпіричного дослідження світу, характеризується цілеспрямованим активним сприйняттям дійсності з метою отримання суттєвих даних про об'єкт пізнання.

Як правило, спостереження включено в процедуру експерименту як його необхідна складова частина.

Як бачимо, у цьому визначенні є пряме посилання на зв'язок спостереження з експериментом (спостереження включено в процедуру експерименту як його необхідна складова частина). Зі свого боку додаю, що спостереження також включено як необхідна складова частина і в такі суміжні з моніторингом поняття, як контроль, діагностика та експертиза і, безумовно, спостереження включено як необхідна складова частина і в самий моніторинг. Це твердження спирається на подібність основних складових елементів у структурі спостереження й усіх перерахованих понять. Для підтвердження цього факту представлено продовження тексту визначення поняття «спостереження» з філософського енциклопедичного словника Національної академії наук України:

«В структурі спостереження можна виділити такі основні складові елементи:

а) мета спостереження - виділення об'єкта та емпірична фіксація його сутнісних властивостей;

б) засоби спостереження - арсенал інструментів та приладів, які, не розриваючи природних зв'язків спостережуваного явища, створюють сприятливі умови для його вивчення;

в) результати спостереження - оброблені у відповідності з пізнавальною метою факти - як деякі мовні конструкції опису об'єкта. Мова спостереження - обробка досвідної інформації, здійснювана в контексті певної теорії, для підтвердження висновків якої спостереження здійснюється і в термінах якої отримує інтерпретацію».

Мета, засоби та результати спостереження також є невід'ємними складовими контролю, діагностики, експерименту, експертизи та моніторингу. Тобто, можна сказати, що для моніторингу, як і для контролю, діагностики, експерименту та експертизи, певні ознаки системи уже закладені через родові поняття «спостереження», а певні розбіжності, які існують поміж усіма цими поняттями, зумовлені видовими відмінностями.

На підтвердження нашої позиції щодо визначення поняття моніторинг через родові поняття «спостереження» наведу лише декілька найбільш характерних визначень моніторингу з багатьох існуючих. Великий тлумачний словник дає таке основне значення цього

терміну: «...безперервне стеження за яким-небудь процесом із метою виявлення його відповідності бажаному результату» [18, с. 538]. Д. А. Сигида, розглядаючи моніторинг як теоретичний концепт, визначає його як безперервне спостереження за станом конкретного об'єкта [19]. У сучасному словнику-мінімумі іншомовних слів моніторинг визначено як постійне спостереження за яким-небудь процесом [20]. З приводу цих визначень моніторингу слід зробити таке зауваження. Відповідно до правил визначення понять через рід та видову відмінність, слід назвати поняття, що визначається, (термін), указати найближче родові (по відношенню до поняття, що визначається) поняття і перелічити його видові відмінності [21]. У наведених вище прикладах визначень повністю виконуються тільки перші дві умови. У третьому визначенні повністю відсутні властивості, що виділяють моніторинг з обсягу родового поняття, а в першому та другому визначеннях наявне тільки посилання на безперервне спостереження. Дійсно, відповідно до перелічених вище правил, визначення понять через рід та видову відмінність у визначенні не повинно бути повне перерахування видових відмінностей, досить вказати лише основні з них. Саме тому основні відмінності, що виділяють моніторинг з-поміж ряду споріднених понять, повинні бути включені до його визначення.

Нагадаємо, що в першому визначенні моніторингу на конференції з охорони навколишнього середовища в 1972 р. у Стокгольмі фахівці дійшли згоди, що під моніторингом навколишнього середовища будуть розуміти комплексну систему спостережень, оцінювання і прогнозування змін стану навколишнього середовища під впливом антропогенних чинників [22]. Саме прогнозування стало тією останньою краплиною в критичній масі відмінностей моніторингу від контролю, діагностики, експертизи, експерименту завдяки якій моніторинг і був виділений у окремий вид спостереження. Тому посилання на цю видову ознаку у визначенні поняття моніторинг, з нашої точки зору, є обов'язковим.

Отже, є два рівні родо-видової мережі: на першому рівні розташоване родові поняття «спостереження», на наступному рівні підпорядковані йому видові поняття: контроль, діагностика, експеримент, експертиза, моніторинг (рис. 1).

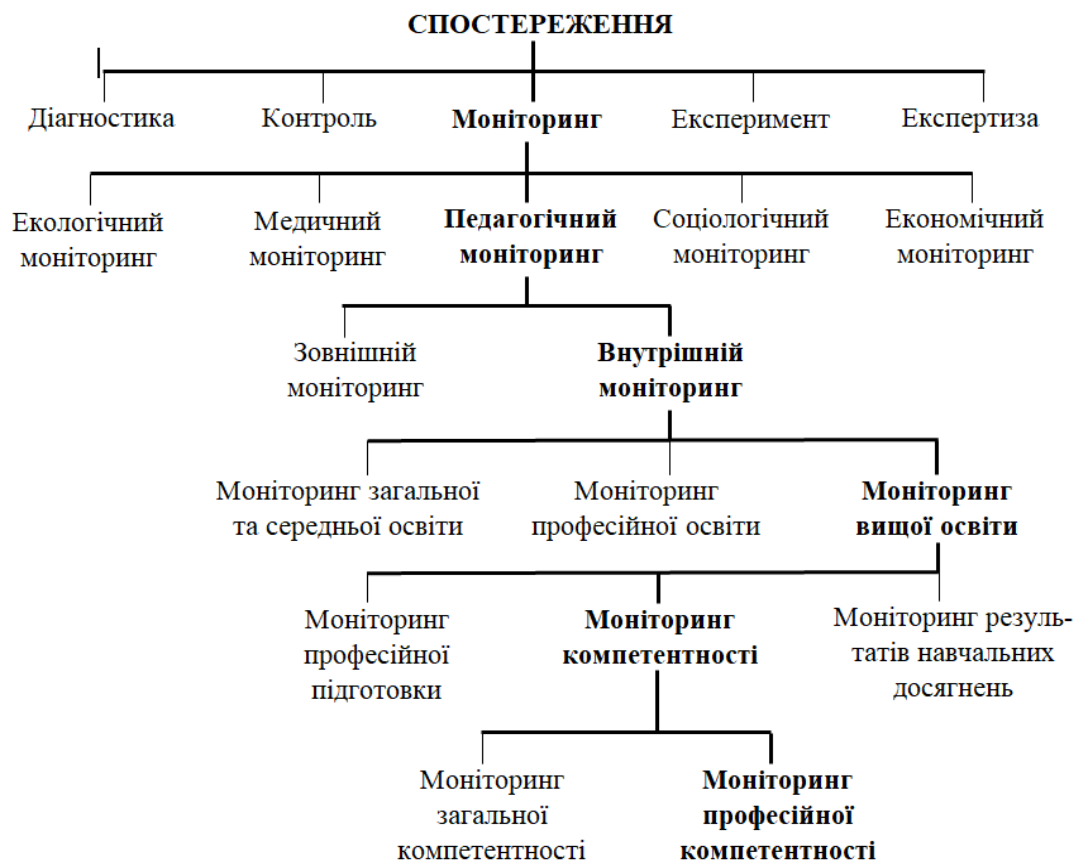

Рис. 1. Родо-видова мережа поняття «Спостереження»

На рис. 1 у корені родо-видової мережі лежить поняття «спостереження». На кожній горизонталі (на одному рівні) знаходяться рівно розташовані категорії (поняття). Нижче за рівнем від кореневого поняття рівно розташованими поняттями з урахуванням вищенаведеного, є: контроль, діагностика, експеримент, експертиза та моніторинг.

Наступний за цим рівень родо-видової мережі відображає гіперо-гіпонімічні родо-видові відношення в лексико-семантичній системі (від грецького *hureg* «над, поверх», *huro* «під, вниз») і *opita* «ім'я»). Гіпонім із додатковими значеннєвими ознаками робить зміст видового поняття ширшим за родові, а обсяг – вужчим, що зумовлено кількісною перевагою семантичних компонентів у значенні гіпонімів порівняно з гіперонімами [23].

Гіперо-гіпонімія наявна в будь-якій фаховій лексиці. Без виявлення гіперо-гіпонімічних відношень опис системної організації термінології є неможливим [24, с. 98]. Терміни-гіпоніми (видові поняття) з усіма ознаками формують значення терміна-гіпероніма (родового поняття). У гіперо-гіпонімічні групи об'єднано терміни, які виражають ту саму семантичну ознаку з різним ступенем конкретизації [24, с. 92]. Наприклад,

термін «контроль» виступає гіперонімом до гіпонімів попередній контроль, поточний контроль, підсумковий контроль. Також термін «моніторинг» виступає гіперонімом до гіпонімів екологічний моніторинг, соціологічний моніторинг, педагогічний моніторинг тощо.

Для визначення поняття на цьому рівні необхідно вказати на сутність поняття через посилання на родові поняття, яке розташоване в корені родо-видової мережі, видові відмінності поняття від інших понять, що розташовані на другому рівні мережі, і об'єкт моніторингу, як додаткову значеннєву ознаку, що робить зміст видового поняття ширшим за родові, а обсяг – вужчим.

У сучасній літературі існує різноманіття трактування поняття «педагогічний моніторинг». На наш погляд, найбільш повно на основі родо-видових відносин між термінами видові відмінності, функції й завдання педагогічного (або освітнього) моніторингу розкрито у визначенні, що подається в роботі І. В. Козубовської: «Педагогічний моніторинг - це цілеспрямоване, спеціально організоване, безперервне спостереження за функціонуванням і розвитком освітньої системи та/чи її окремих елементів з метою своєчасного

прийняття адекватних управлінських рішень на основі аналізу отриманої інформації та педагогічного прогнозу» [25].

Якщо порівнювати це визначення з визначенням моніторингу в освіті в «Енциклопедії освіти» [26, с. 519], то в цьому визначенні наявне не обґрунтоване розширення об'єкту моніторингу до рівня стану освіти. У такий спосіб моніторинг виводиться на національний і навіть міжнародний рівні. У інших визначеннях (наприклад, у короткому глумачному словнику «Основи педагогічних технологій» [27, с. 15]) об'єкт моніторингу звужується до рівня педагогічного процесу, що також неприпустимо для визначення педагогічного моніторингу як цілісного та складного явища, що охоплює різні сторони освітньої системи.

Наступний рівень родо-видової мережі поняття моніторинг обумовлений виділенням у науковій літературі таких видів педагогічного моніторингу як внутрішній і зовнішній (В. М. Ждан, І. В. Козубовська, П. Макгі, Т. М. Олендр, І. В. Шимків, С. З. Шпенік та ін.). Проведення зовнішнього моніторингу забезпечується управлінськими структурами освіти або незалежними спеціальними установами найчастіше для отримання статистично значущої достовірної інформації [28].

Як одну з форм зовнішнього моніторингу можна розглядати також щорічне міжнародне оцінювання рейтингів закладів вищої освіти (ЗВО). На сьогоднішній день існує три великих міжнародних рейтинги ЗВО - QS World University Rankings (QS), Times Higher Education (THE) та ARWU (академічний рейтинг університетів світу, який складається Інститутом вищої освіти Шанхайського університету Цзяо Тун). Із наведених міжнародних рейтингів рейтинг QS має найбільший авторитет як за якістю, так і за кількістю в порівнянні з іншими рейтинговими дослідженнями подібного роду.

Внутрішній моніторинг проводиться безпосередньо ЗВО. Особливістю цього виду моніторингу є те, що це універсальний інструмент забезпечення високих показників якості та підтвердження її позитивної динаміки, а також своєчасного попередження, у разі необхідності, про можливі небажані події. Тобто на цьому рівні моніторинг розподіляється на види вже не за об'єктами, як на попередньому рівні мережі, а за суб'єктами моніторингу. Наприклад, для зовнішнього моніторингу суб'єктом моніторингу може бути одна з управлінських структур освіти, а для внутрішнього – адміністрація ЗВО.

На наступному рівні мережі уточняється об'єкт моніторингу, із занадто загального поняття «освітня система» виділяються її складові елементи: моніторинг у загальній середній освіті, моніторинг у професійній освіті, моніторинг у вищій освіті. Наступний рівень деталізації об'єкта педагогічного моніторингу у вищій освіті задає такі види моніторингу: моніторинг професійної підготовки, моніторинг компетентності, моніторинг результатів навчальних досягнень тощо. Далі деталізується об'єкт моніторингу за рахунок вичленення з нього певних складових. Наприклад, моніторинг професійної компетентності досліджує професійну складову компетентності.

Таким чином, формується родо-видова спорідненість групи понять «педагогічний моніторинг», яка означає їхню підпорядкованість спільному родовому поняттю (гіпероніму), відносно якого всі вони є видовими (гіпонімами). Видове поняття збігається з родовим щодо основних ознак, але має одну чи кілька додаткових видових ознак, які уточнюють зміст або обмежують обсяг відповідного поняття. Тобто в значенні слів-гіпонімів спостерігають значну перевагу семантичних компонентів порівняно зі словами-гіперонімами, оскільки «терміни, які виражають поняття видового плану, містять увесь той комплекс ознак, що становить значення терміну-виразника родового поняття, плюс деякі додаткові значеннєві ознаки» [12, с. 192]. Відповідно терміни-гіпоніми, що виражають видове поняття, мають більшу кількість диференційних сем, ніж родовий термін (сема - диференційна семантична ознака, компонент значення, яке виявляється при співставленні значень різних слів [8, с. 437]). Наприклад, гіперонім «педагогічний моніторинг», що містить інтегральну сему 'спостереження' та диференційну сему 'об'єкт спостереження - освітня система', у термінах-гіпонімах моніторинг педагогічний зовнішній, моніторинг педагогічний внутрішній набуває диференційної семи 'суб'єкт моніторингу'; терміни-гіпоніми моніторинг професійної підготовки, моніторинг компетентності, моніторинг результатів навчальних досягнень набувають диференційної семи 'різновиди об'єкту моніторингу'; терміни-гіпоніми моніторинг загальної компетентності та моніторинг професійної компетентності набувають диференційної семи 'вид компетентності'.

Водночас обсяг гіпероніму педагогічний моніторинг ширший порівняно з гіпонімами, тому що об'єднує всі поняття, позначувані

ними. Це означає, що на основі одного гіпероніму формується мікрополе гіпонімів, які й розширюють значення гіпероніму.

Із парадигматичного погляду родо-видові відношення характеризуються двома видами опозицій: 1) протиставлення родового та кожного видового значення за відсутністю/наявністю розрізнявального компонента; 2) протиставлення одне одному всіх співгіпонімів за змістом розрізнявального компонента значення. Т. Панько, Г. Мацюк, І. Кочан [12, с. 193] зазначають, що гіперо-гіпонімічні відношення виникають унаслідок розвитку синтагмозначень гіперонімів або шляхом актуалізації їхніх парадигматичних значень. Гіпонімічна парадигма є універсальним засобом ієрархічної організації певного тематичного угруповання, відбиваючи взаємозалежність між родовим і видовим поняттями, що є «вищою формою відображення в свідомості людини суті явищ, понять, і в них акумульований увесь теоретичний досвід, набутий конкретною наукою» [12, с. 194].

Розрізняють формально-семантичні та власне семантичні гіперо-гіпонімічні зв'язки. Для складених термінів із семою 'педагогічний' характерні: формально-семантичні зв'язки, для яких властиве існування не лише спільної семи, а й лексеми; послідовне підпорядкування ступенів конкретизації, коли терміносполуки попереднього рівня є гіперонімами для терміносполук наступного рівня.

Наприклад, складений термін педагогічний моніторинг є гіперонімом для терміносполуки зовнішній моніторинг, який стає гіперонімом для складених назв моніторинг середньої освіти, моніторинг професійної освіти, моніторинг вищої освіти, набуваючи диференційної семи 'система освіти'. Складений термін моніторинг вищої

освіти стає гіперонімом для терміносполук-гіпонімів моніторинг результатів навчальних досягнень, моніторинг компетентності, моніторинг професійної підготовки.

Отже, родо-видові відношення складених термінів із семою 'педагогічний' обумовлюють ієрархічний характер їхньої внутрішньої структури, забезпечуючи чітке розмежування понять у межах окремої терміносистеми та сприяючи їй збагаченню. Складність родо-видового принципу в термінології полягає в тому, що доволі часто видові поняття стають родовими щодо нових видових понять. Це сприяє тому, що для галузевих терміносистем властива багаторівнева структура родо-видових відношень. Застосування родо-видових мереж забезпечує в такому разі стандартизацію термінології і єдину інформаційну, комунікаційну основу для роботи спеціалістів (у розглянутому нами випадку – спеціалістів у сфері дослідження проблем моніторингу).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі побудови родо-видової мережі визначено місце терміну «моніторинг» у термінологічній системі педагогіки. Проте процес трансформації та оновлення родо-видових мереж є нескінченим як і сам процес пізнання. Якщо проаналізувати процес появи нових понять, то неважко переконатися, що в нескінченному процесі пізнання з появою (проявом) нових ознак, властивостей по відношенню до родового поняття з'являються нові поняття, які з часом будуть уточнюватися, поки досвід, сформовані технології, наявні і сформовані традиції не поставлять його на своє місце в семантичній родо-видовій мережі наукових понять. Тому перспектива подальших досліджень пов'язана з деталізацією та уточненням розробленої родо-видової мережі.

Список використаних джерел

1. Титова Е. В. Терминологический анализ как метод и задача исследования / Е. В. Титова // Письма в эмиссия офлайн: электронный научный журнал. – 2010. – № 6. – С. 14-25.
2. Красильникова Г. В. Контент-анализ понятия "мониторинг" / Г. В. Красильникова // Педагогический дискурс. – 2013. – Вып. 14. – С. 261-266.
3. Лантюхова Н. Н. Термин: определение понятия и его существенные признаки / Н. Н. Лантюхова, О. В. Загоровская, Т. А. Литвинова // Вестник Воронежского института ГПС МЧС России. – 2013. – Вып. 1 (6). – С. 42-47.
4. Суперанская А. В. Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В.

Подольская, Н. В. Васильева. – 6-е изд. – М.: Либроком, 2012. – 248 с.

5. Стожок Е. В. Термин, понятие и значение / Е. В. Стожок // Омский научный вестник. – 2011. – № 1 (95). – С. 79-83.

6. Краснопольська Н. Л. Полісемія в українській термінології менеджменту / Н. Л. Краснопольська // Вчені записки. Серія "Філологічна": зб. наук. пр. – Київ : КНЕУ ім. В. Д. Гетьмана, 2010. – Вып. 14. – С. 362-372.

7. Пазова Л. М. Понятие и взаимосвязь полисемии и синонимии / Л. М. Пазова, И. В. Щербашина // Вестник Майкопского государственного технологического университета. – 2011. – № 4. – С. 102-109.

8. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М. : Большая Рос. энцикл., 2002. – 709 с.

9. Оглезнев В. В. Определение per genus proximum et differentiam specificam и юридический язык / В. В. Оглезнев, В. А. Суровцев // Scholae. Философское антиковедение и классическая традиция. – 2015. – № 2 (9). – С. 228-240.

10. Алексеева Л. М. Системность терминологии / Л. М. Алексеева, Д. В. Василенко // Вестник пермского университета. российская и зарубежная филология. – 2015. – Вып. 4 (32). – С. 5-13.

11. Теглівець Ю. В. Особливості родовидових відношень складених термінів із самою 'вода' / Ю. В. Теглівець // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми української термінології : зб. наук. пр. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. – № 756. – С. 70-73.

12. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 214 с.

13. Майоров А. Н. Мониторинг в образовании / А. Н. Майоров. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Интеллект-Центр, 2005. – 424 с.

14. Максимова Т. С. Мониторинг як інструмент стратегічного управління діяльністю організації на ринку дозвілля та розваг / Т. С. Максимова // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2014. – № 2. – С. 114-121.

15. Савченко Л. О. Педагогічна діагностика особливості проведення контролю за якістю освіти майбутніх учителів / Л. О. Савченко // Наука і освіта. – 2011. – № 4. – С. 355-358.

16. Красильникова Г. В. Теоретичні та методичні засади моніторингу якості професійної підготовки інженерів швейної галузі у вищому навчальному закладі: дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.04 / Г. В. Красильникова; НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Київ, 2016. – 670 с.

17. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук та ін.]. – Київ : Абрис, 2002. – 751 с.

18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

19. Сигида Д. А. Мониторинг как теоретический концепт / Д. А. Сигида // Аналитика культурологии. – 2010. – Вып. 3 (18). – С. 60-66.

20. Сучасний словник – мінімум іншомовних слів [Електронний ресурс] / Ун-т економіки і управління ; Під заг. ред. В. М. Узунова. – Сімферополь, 2004. – Режим доступу : <http://roteme.com.ua/ukranskij-yazyk/suchasnij-slovník-minimum-inshomovnikh-sliv.html>. – Назва з екрана. Дата звернення 20.03.2019р.

21. Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна) : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / А. Є. Конверський. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 536 с.

22. Цверіанашвили И. А. Стокгольмская конференция 1972 г. и её роль в становлении

международного экологического сотрудничества / И. А. Цверіанашвили // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2016. – № 1. – С. 89-94.

23. Польщикова О. М. Гіперо-гіпонімічні відношення в українській телекомунікаційній термінології / О. М. Польщикова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2010. – Вип. 6. – С. 209-213.

24. Дорошенко С. Українська термінологія нафтогазової промисловості : становлення і розвиток : монографія / С. Дорошенко. – Полтава : Вид-во ПолтНТУ, 2013. – 139 с.

25. Козубовська І. В. Моніторинг якості освіти як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу / І. В. Козубовська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Педагогіка, соціальна робота". – 2011. – Вип. 22. – С. 75-76.

26. Енциклопедія освіти / За ред. В. Г. Кременя. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

27. Белкин А. С. Основы педагогических технологий (краткий толковый словарь) / А. С. Белкин. – Екатеринбург : Изд-во УрГПУ, 1995. – 22 с.

28. Шпеник С. З. Моніторинг якості вищої освіти США / С. З. Шпеник, І. В. Козубовська // Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія "Педагогіка, соціальна робота". – 2011. – Вип. 23. – С. 215-216.

References:

1. Titova, EV 2010, 'Terminologicheskij analiz kak metod i zadacha issledovaniya' [Terminological analysis as a method and task of research], *Pisma v jemissija offlajn*, no. 6, pp. 14-25.

2. Krasylnykova, HV 2013, 'Kontent-analiz poniatia monitorynh' [Content analysis of the concept of "monitoring"], *Pedahohichnyi dyskurs*, iss. 14, pp. 261-266.

3. Lantjuhova, NN, Zagorovskaja, OV & Litvinova, TA 2013, 'Termin: opredelenie ponjatija i ego sushhnostnye priznaki' [Term: definition of the concept and its essential features], *Vestnik Voronezhskogo instituta GPS MChS Rossii*, iss. 1 (6), pp. 42-47.

4. Superanskaja, AV, Podolskaja, NV & Vasileva, NV 2010, *Obshhaja terminologija: voprosy teorii* [General terminology: theory questions], 6th edn, Librokom, Moskva.

5. Stozhok, EV 2011, 'Termin, ponjatie i znachenie' [Term, concept and meaning], *Omskij nauchnyj vestnik*, no. 1 (95), pp. 79-83.

6. Krasnopolska, NL 2010, 'Polisemiia v ukrainskii terminologii menedzhmentu' [Polysemy in Ukrainian Management Terminology], *Vcheni zapysky. Seriia Filolohichna*, Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana, Kyiv, iss. 14, pp. 362-372.

7. Pazova, LM & Shherbashina, IV 2011, 'Ponjatie i vzaimosvjaz polisemii i sinonimii' [The concept and relationship of polysemy and synonymy],

Vestnik Majkopskogo gosudarstvennogo tehnologicheskogo universiteta, no. 4, pp. 102-109.

8. Jarceva, VN (ed.) 2002, *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar* [Linguistic Encyclopedic Dictionary], 2nd edn, Bolshaja Rosijskaja jenciklopedija, Moskva.

9. Ogleznev, VV & Surovcev, VA 2015, 'Opredelenie per genus proximum et differentiam specificam i juridicheskij jazyk' [Definition of per genus proximum and differentiam specificam and legal language], *Scholae. Filosofskoe antikovedenie i klassicheskaja tradicija*, no. 2 (9), pp. 228-240.

10. Alekseeva, LM & Vasilenko, DV 2015, 'Sistemnost terminologii' [Consistency terminology], *Vestnik permskogo universiteta. rossijskaja i zarubezhnaja filologija*, iss. 4 (32), pp. 5-13.

11. Tehlivets, YuV 2013, 'Osoblyvosti rodovydyvykh vidnoshen skladenykh terminiv iz semoiu voda' [The peculiarities of the generic-species relationships of complex terms with the semant 'water'], *Visnyk natsionalnoho universytetu Lvivska politehnika*, Serii Problemy ukraïnskoi terminolohii, Vydavnytstvo Lvivskoi politehniki, Lviv, no. 756, pp. 70-73.

12. Panko, TI, Kochan, IM & Matsiuk, HP 1994, *Ukrainske terminoznavstvo* [Ukrainian terminology] Svit, Lviv.

13. Majorov, AN 2005, *Monitoring v obrazovanii*, [Education monitoring] 3rd edn, Intellekt-Centr, Moskva.

14. Maksymova, TS 2014, 'Monitorynh yak instrument stratehichnoho upravlinnia diialnistiu orhanizatsii na rynku dozvillia ta rozvah' [Monitoring as a tool for strategic management of the organization's activities in the leisure and entertainment market], *Marketynh i menezhment innovatsii*, no. 2, pp. 114-121.

15. Savchenko, LO 2011, 'Pedahohichna diahnostyka osoblyvosti provedennia kontroliu za yakistiu osvity maibutnykh uchyteliv' [Pedagogical diagnostics of the peculiarities of monitoring the quality of education of future teachers], *Nauka i osvita*, no. 4, pp. 355-358.

16. Krasyl'nykova, HV 2016, 'Teoretychni ta metodychni zasady monitorynhu yakosti profesiinoi pidhotovky inzheneriv shveinoi haluzi u vyshchomu navchalnomu zakladi' [Theoretical and methodical principles of monitoring the quality of professional training of engineers in the garment industry at a higher educational institution], Doct.ped.n. thesis, Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh, Kyiv.

17. Shynkaruk, VI et al. (eds.) 2002, *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical Encyclopedia Dictionary], Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut filosofii imeni Hryhoriia Skovorody, Abrys, Kyiv.

18. Busel, VT (ed.) 2001, *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language], VTF Perun, Kyiv, Irpin.

19. Sigida, DA 2010, 'Monitoring kak teoreticheskij koncept' [Monitoring as a theoretical concept], *Analitika kulturologii*, iss. 3 (18), pp. 60-66.

20. Uzunov, VM (ed.) 2004, *Suchasnyi slovnyk – minimum inshomovnykh sliv* [Modern dictionary – minimum of foreign words], Universytet ekonomiky i upravlinnia, Simferopol, viewed 20 March 2019, <<http://po-teme.com.ua/ukrainskij-yazyk/suchasnij-slovník-minimum-inshomovnykh-sliv.html>>.

21. Konverskyi, AIe 2008, *Lohika (tradyciina ta suchasna)* [Logic (traditional and modern)] Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv.

22. Cverianashvili, IA 2016, 'Stokgolmskaja konferencija 1972 g. i ejo rol v stanovlenii mezhdunarodnogo jekologicheskogo sotrudnichestva' [The 1972 Stockholm Conference and its role in the development of international environmental cooperation], *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta imeni N. I. Lobachevskogo*, no. 1, pp. 89-94.

23. Polshchikova, OM 2010, 'Hiperhiponimichni vidnoshennia v ukraïnskii telekomunikatsiini terminolohii' [Hyper-hyponymic relations in Ukrainian telecommunication terminology], *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*, Serii 10 Problemy hramatyky i leksykolohii ukraïnskoi movy, iss. 6, pp. 209-213.

24. Doroshenko, S 2013, *Ukrainska terminolohiia naftohazovoi promyslovosti : stanovlennia i rozvytok* [Ukrainian terminology of the oil and gas industry: formation and development], Vydavnytstvo Poltavskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu, Poltava.

25. Kozubovska, IV 2011, 'Monitorynh yakosti osvity yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchalno-vykhovnoho protsesu' [Monitoring of quality of education as a means of improving the efficiency of the educational process], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, Serii Pedahohika, sotsialna robota, iss. 22, pp. 75-76.

26. Kremen, VH (ed.) 2008, *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education], Yurinkom Inter, Kyiv.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2019р.